

з народом, навпаки: їхня творчість завжди була невідділима від фольклору, від дум, від мудрості народної, – як невідділений є шум могутнього дуба від шуму всього лісу» [9, с. 50].

Література

1. Аврахов Г.Г. Художня майстерність Лесі Українки. Лірика. Київ: Рад. школа, 1964. 233 с.
2. Кисельов Г.Л. Сім струн серця (Музика в житті і творчості Лесі Українки). Київ: Музична Україна, 1968. 87 с.
3. Левченко Г. Квітковий стиль та уламки орфічного міфу в ліриці Лесі Українки. Слово і час. 2012. № 2 (614). С. 21–31.
4. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ: Рад. школа, 1971. 485 с.
5. Міщенко Л.І. Леся Українка в літературному житті. Київ: Дніпро, 1964. 261 с.
6. Міщенко Л. І. Леся Українка: посібник для вчителя. Київ: Рад. школа, 1986. 304 с.
7. Панасенко Т.М. Леся Українка. Харків: Фолю, 2009. 123 с.
8. Сто найвідоміших українців / ред. Ю. Павленко. Київ: Компанія ОСМА, 2015. 680 с.
9. Тичина П.Г. Магістралями життя. Київ: Рад. письменник, 1941. 157 с.
10. Українка Леся. Твори в 2 т. / вступ. ст. Л.І. Міщенко. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 1. 606 с.
11. Шаховський С.В. Леся Українка. Критико-біографічний нарис Київ: Дніпро, 1971. 134 с.

УДК 811.161.2

ФРАЗЕМІКА ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НА ПОЛІ КРОВІ»

Орест Пілько,

*старший викладач кафедри української мови Дрогобицького
державного педагогічного університету ім. Івана Франка
(м. Дрогобич, Україна)*

У статті розглядається семантика фраземікону поеми Лесі Українки. Виділено семантичні підгрупи в межах кожного з граматичних класів ФО. Проаналізовано також способи трансформації фразем.

Ключові слова: *фразеологізм, семантика, семантичні трансформації, семантико-граматичні трансформації.*

The semantics of the phrasemicon of Lesya Ukrainka's poem is considered in the article. Semantic subgroups within each of the grammar classes of PU are distinguished. Methods of phrase transformation are also analyzed.

Keywords: *phraseology, semantics, semantic transformations, semantic-grammatical transformations.*

Світ творчості Лесі Українки вражає багатством і розмаїттям. Барвисте образне мовлення поетки не в останню чергу є таким завдяки потужному струменю фразеологізмів – невід’ємної частини художнього стилю будь-якої мови. На прикладі відносно невеликого твору - драматичної поеми «На полі крові» - спробуємо показати поліфункційність фразеологічних одиниць у створенні цілісного художнього полотна. Розглянемо семантику цих ФО.

Залежно від того, яка сема входить до змісту конкретних іменникових ФО, усі вони поділяються на чотири групи: 1) фраземи-назви особи, 2) фраземи-назви неособи, 3) фраземи-назви власне предмета і 4) фраземи-назви абстрактного предмета [2; с. 113]. В аналізованому матеріалі бачимо: 1) фраземи-назви особи: *Син Божий* [4; с. 9, с. 16, с. 20], *отецький син* [4; с. 12], *зрадницька рука* [4; 24]. Окремо слід сказати про фраземи-назви особи у функції звертання. Це такі одиниці: *мій брате* [4; 4], *мій синочку* [4; с. 5], *лукавий роде* [4; с. 22]; 2) фраземи-назви власне предмета: *маєток Божий* [4; 18] ‘вода’; 3) фраземи-назви абстрактного предмета : *довгий вік* [4; 5], *Царство Боже* [4; с. 14, с. 16, с. 17, с. 18, с. 22], *неправедний поживок* [4; 17], *тяжке слово* [4; с. 18].

У межах української фраземіки є значна кількість різноструктурних одиниць, які єднає те, що у процесі фраземної деривації вони набули значення ознаковості [2; с. 142]. Це прикметникові ФО. Виходячи з типології сполучуваності, у тексті виділяємо ФО, що сполучаються з іменниками-назвами особи: *по знаку* [4; с. 8] ‘знайомий’; *як всі* [4; с. 9] ‘звичайний’; *на гроші не жадібний* [4; с. 14] ‘не злодій’, *голий-босий* [4; с. 21] ‘без засобів до існування’; *від сього світу* [4; с. 21] ‘трішний’; *чесного роду* [4; с. 22] ‘порядна, вихована особа’.

У тексті нами зафіксовано, крім того, одну ФО неозначено-кількісної семантики, співвідносну з числівником, – *не один* ‘багато’: *Так діду, справді **не** я **один** тоді подумав, що він Син Божий* [4; с. 16]. Також маємо дві фраземи, співвідносні із займенниками: заперечним – *ні шага нічого*, та означальним – *живі і мертві* ‘усі’: *Та що ж би розпочав я – голий-босий?*

Завести торг? Я ж ні шага не мав [4; с. 21]; ... *на престолі Месія в образі того промовця, неначе судить він живих і мертвих* [4; с. 19].

У складі української фраземіки існує велика група одиниць, які служать для лінгвалізації динамічної ознаки в плані її тривання, розгортання або становлення. Усі вони виражають узагальнене значення процесуальності, що об'єднує їх у клас дієслівних фразеологізмів [2; с. 164]. Як в українському фраземіконі в цілому, так і в аналізованому тексті вони найчисельніші. Виділяємо такі семантичні групи: 1) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, які стосуються фізичного стану людини: *ліниві ноги стали* [4; с. 5], *з тіла спасти* [4; с. 23], *налягати на ціпок* [4; с. 4], *вмочати хліб* [4; с. 24], *світ макітриться* [4; с. 21]; 2) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, які стосуються психічного стану людини: *мати втіху* [4; с. 13], *досада ворухнулася в серці* [4; с. 18], *сльози умили* [4; с. 15], *пекти до живого серця* [4; с. 22], *сором жене кров з лиця* [4; с. 23]; 3) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, пов'язані з поведінкою людини: *розводити жалі* [4; с. 20], *попадати в нетерплячку* [4; с. 22], *словами дошкуляти* [4; с. 24]; 4) фраземи, що лінгвалізують динамічні ознаки, пов'язані зі способом життя: *важити на перше місце* [4; с. 23], *на лихо грати* [4; с. 17], *занапастити життя* [4; с. 20], *роду відрікатися* [4; с. 22], *бути одмінком* [4; с. 24]; 5) фраземи, що лінгвалізують людську діяльність: *жити жебрацьким хлібом* [4; с. 12], *пороги оббивати* [4; с. 12], *з рукою довгою, з язиком довгим поміж людьми ходити* [4; с. 12], *закон сповняти* [4; с. 21], *глядіти скарбони* [4; с. 21], *гроші течуть крізь пальці* [4; с. 21], *піти в найми* [4; с. 23], *хліб вмочати* [4; с. 24]. Сюди ж належать ФО, що лінгвалізують: процес говоріння – *річ іде* (4; с. 11), *вдавати мову* [4; с. 14], *мова проривається* [4; с. 15], *держати промову* [4; с. 15], *розпливатися в словах* (4; с. 20); думання – *думу думати* [4; с. 16], *викинути з думки* [4; с. 16], *голову сушити* [4; с. 23]; фраземи, що лінгвалізують різні аспекти людських стосунків: *проявою ходити* [4; с. 12], *попихачем бути* [4; с. 13], *закон сповняти* [4; с. 18], *занапастити життя* [4; с. 20], *тавро покласти* [4; с. 21], *їсти облизні* [4; с. 21], *відректися роду* [4; с. 22], *вдарити по руках* [4; с. 25]; фраземи, що лінгвалізують дії та процеси, джерелом яких є неособа, власне предмет, абстрактний предмет: *облогом стояти* [4; с. 6], *сили придати* [4; с. 8], *датися знака* [4; с. 15].

У корпусі української фраземіки існує надзвичайно чисельна група адвербіальних одиниць. Залежно від специфіки характеризування динамічних і статичних ознак, виділяємо семантичні підгрупи фразеоприслівників, що вказують на: 1) якість названих ознак, тобто прислівникові якісно-означальні ФО; 2) спосіб вияву ознак, чи прислівникові фраземи способу; 3) кількісний вияв ознаки, або прислівникові ФО міри і ступеня; 4) просторові обставини, за яких реалізується динамічна й статична ознака, чи прислівникові фраземи місця;

1) часові координати, у межах яких реалізується динамічна ознака, – прислівникові фраземи часу; 5) причину здійснення динамічної ознаки, або прислівникові ФО причини; 6) мету здійснення динамічної ознаки, тобто прислівникові ФО мети [2; с. 230].

В аналізованому матеріалі знаходимо: 1) якісно-означальні ФО: *світ не близький* іти [4; с. 5], *як проклятий* мучитися [4; с. 12]; 2) ФО способу дії: *уважним оком* дивитися [4; с. 6], *без надії* терпіти [4; с. 23], *з рук у руки* віддавати [4; с. 25]; 3) ФО міри та ступеня: *цілим роєм* ходити [4; с. 9], *ні кінця ні краю* не бачити [4; с. 21], *нічого в світі* не мати [4; с. 24], *до нестями* працювати [4; с. 25]; 4) ФО місця: *на цілім Божім світі* нема [4; с. 15], *край ніг* бути [4; с. 16], *в ногах* сидіти [4; с. 22]; 5) ФО часу: *день у день* промовляти [4; с. 21], *день і ніч* думати [4; с. 23], *з природи* міцний [4; с. 4]; 6) ФО причини: *з цікавості* піти [4; с. 15], *з причини* (чиєї) загубити [4; с. 24]; 7) ФО мети: *на дорогу* (дати) [4; с. 8], *ні за спасибі* служити [4; с. 13]; 8) модальні ФО: *річ світова* [4; с. 15], *річ твоя* [4; с. 25].

У фраземіці сучасної української мови особливе місце займає клас вигуківих фразеологізмів. Вони не співвідносяться з поняттями, їм також не властиві граматичні категорії, а отже – не мають граматичних форм.

Вигуківі фразеологізми можуть слугувати засобом вираження емоцій та інших модальних конотацій тільки в усному мовленні, оскільки жодні розділові знаки не здатні адекватно виразити ту чи іншу конотацію [2; с. 251].

У творі Лесі Українки маємо кілька такого роду одиниць. Це фраземи-побажання, формули ввічливості. *Благослови Господь* та *Нехай Господь продовжить віку: Благослови Господь твою роботу* [4; с. 4]; *Нехай Господь тобі продовжить віку, що ти мене порятував* [4; с. 5]; фразема-клятва *Бодай би життя загубив: Бодай би я життя був загубив, ніж мав його [Ісуса] знайти* [4; с. 17]. Представлена тут

і емоційна вигукова фразера *Боже, помсти правий*: «*Ось пийте кров мою! Ось їжте тіло!*» **Боже помсти правий!** Чия ж то кров була, як не моя? Чие ж то було тіло?! [4; с. 23].

Ще один аспект аналізу фраземного матеріалу в нашому дослідженні - трансформації фразеологічних одиниць. Фразеологічна трансформація - це видозміна узуального компонентного складу ФО, спричинена актуалізацією фразеологізму в контексті, яка призводить до зрушень у семантичній структурі ФО.

Традиційно трансформації поділяють на дві групи: семантичні та структурно-семантичні [1; с. 83 - 141]. Поширеним прийомом семантичних трансформацій є подвійна актуалізація - поєднання в одному стійкому виразі і буквального, і переносного значень. Виділяють два види подвійної актуалізації ФО: 1) обігрування семантики ФО у спеціально створеному автором контексті (повна подвійна актуалізація); 2) обігрування потенційної семантики компонентів ФО у спеціально створеному автором контексті (часткова подвійна актуалізація) (5).

У випадках повної подвійної актуалізації стійкий вираз об'єктивується в художньому мовленні на двох рівнях - лексичному і фразеологічному (за умови наявності у мові вільного словосполучення - генетичного прототипа фразеологізму). У Лесі Українки бачимо поєднання обох значень в одному контексті: *Жінки, як ті собаки, - раз погладив, а потім хоч щодня лупцюю, все стерплять! Та й **руки** ще **лизатимуть**...* [4; с. 22].

Більш поширеними в художньому мовленні є структурно-семантичні модифікації: лексична заміна компонентів фразеологізму словами вільного вжитку (субституція), поширення компонентного складу ФО, скорочення компонентного складу ФО (еліпсис), фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація. Субституція зумовлена нарізнооформленістю та проникливістю структури ФО і полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи усіх її компонентів функціонально схожими елементами [1; с. 108 -109]: *День у день промови ... аж **світ макітрився** мені від них* [4; с. 21] (пор.: *голова макітрився*); *Кожен **важив на перше місце** побіля Месії* [4; 23] (пор.: *претендувати на перше місце*), *Ти, відай, убогий то й **дорого** тобі **дались** ті гроші, що ти за землю заплатив* [4; с. 7] (пор.: *дорого дістатися*); Чоловік: *Великий? Чим же се він був великий?* Прочанин: *Чим? Духом тим, що **Бог** йому **вділив*** [4; с. 9] (пор.: *Бог дав*).

Інший різновид модифікацій ФО – поширення компонентного складу – це такі зміни, які якісно не порушують структуру ФО, а лише конкретизують її образ. Суть поширення ФО полягає у включенні до традиційної структури слів чи словосполучень вільного вжитку. У Лесі Українки бачимо: *Я незчувся, як **ряснії** сльози мене умили* [4; с. 13]; ... *до Лазаря свого вернувся серед жінок розводить **мляві** жалі* [4; с. 20]; ... *краще б він уже налаяв просто, ніж так пекти аж до **живого** серця* [4; с. 22]; ... *мені здалося, що нема для мене ріднішого над сього чоловіка і не було на цілیم **Божім** світі* [4; с. 15]; ... *не мені народи слугували, а я служив відметам **всіх** народів* [4; с. 23].

В аналізованому тексті бачимо й випадки скорочення компонентного складу фразеологізму – так званий еліпсис: *Я... змучився ворогуванням людським..., либонь, ще й тим я так тоді **розм'як...*** [4; с. 16] (пор.: *розм'якнути мов віск*); *Ет, аж **досада** здумати, для кого занапастив я все своє життя* [4; с. 20] (пор.: *досада бере*).

Серед різновидів структурно-семантичних модифікацій у художньому мовленні трапляється також контамінація – не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення, хрещення, своєрідне накладання і злиття різних значень ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень, смислової компресії, лаконізації [3; с. 151]: *А що ж? Було мені довіку жити жебрацьким хлібом? Вік поневіряйтесь, пороги оббиваючи в людей? **З рукою довгою, з язиком довгим поміж людьми проявою ходити?*** [4; с. 12]; (пор.: *ходити з довгою рукою, ходити з довгим язиком, проявою ходити*), ... *скоро хто було розвісить вуха і справді піде з ним, ... тому таке **ярмо** він **клав на шию**, що аж **додолугнуло*** [4; с. 22] (пор.: *класти ярмо на шию, ярмо додому гне*).

Отже, підсумовуючи, скажемо, що у статті ми зробили спробу семантичного аналізу фраземікону драматичної поеми Лесі Українки «На полі крові». Виділено семантичні підгрупи в межах кожного з граматичних класів ФО. Також досліджуємо матеріал під оглядом трансформації фразеологічних одиниць, виділяючи власне семантичні та структурно-семантичні перетворення.

Література

1. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів/ В.М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. К.: Наук. думка, 1989. 155 с.

2. Демський М.Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості. Монографія/ Упор. О.Демська, М. Яким. Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.

3. Ужченко В.Д. Українська фразеологія/ В.Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. Харків, 1990. 167 с.

4. Українка Леся. Твори в 4 т. – Т.3./ Леся Українка. К.: Дніпро, 1982. 432 с.

5. Щербачук Л.Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олесь Гончара): автореф. дис. ... канд. філол. наук/ Л. Ф. Щербачук. Д., 2000. 20 с.

УДК 811.161.2'374

СУЧАСНЕ ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ТВОРЧОГО ГЕНІЯ ТА ВИСОКОЇ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Наталія Сніжко,

*кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця
Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна)*

Стаття присвячена проблемам системного лексикографічного опису ролі творчих особистостей у розвитку мови і суспільства. Схарактеризовано особливості наукової концепції нового академічного «Словника мови творчих особистостей України», її модерного формату. Представлено лексичні та художньо-образні засоби відображення творчого генія письменників у словнику. Увиразнено націєтворчу роль духовних цінностей та високу духовність українських письменників. За «Щоденниками» Олесь Гончара змодельовано ядро національної культури, чільне місце у якому займає незламна духом Леся Українка.

Ключові слова: *творча інтелігенція, ядро української нації, національна еліта, українська ментальність, Леся Українка, Олесь Гончар, словник мови творчої особистості, метафора, мовна та концептуальна картини світу.*

The article is devoted to the problems of systematic lexicographic description of the role of creative personalities in the development of language and society. The peculiarities of the scientific concept of the new academic «Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine», its modern format are characterized. Lexical and artistic means of reflecting the creative genius of writers in the dictionary are presented. The nation-building role of spiritual values and high spirituality of